

Jurnalele unui evreu mobilizat la muncă forțată

de Andrei Gancz

Tamás Csapody este doctor docent la Institutul de Științe ale Comportamentului din cadrul Universității „Semmelweis” din Budapesta, jurist, sociolog, bioetician, politolog și istoric. În această din urmă calitate cercetează și publică lucrări despre mobilizații evrei la muncă forțată în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. A publicat recent studiul *A naplóíró Somló Béla* (Jurnalele lui Béla Somló), în revista de izvoare istorice *Fons* (anul XXVI, nr. 3, 2019, ISSN 1217-8020, p. 339–402¹), prezentând viața și personalitatea lui Béla Somló, precum și fragmente din ultimele două jurnale din cele patru pe care le-a ținut în timpul războiului.

Din prezentarea autorului reiese personalitatea interesantă a lui Béla Somló. Acesta s-a născut în 1903 într-o familie de evrei. A terminat studii universitare și a obținut diploma de economist în 1929, iar cu doi ani mai târziu și diploma de doctor în economie. Era deja atunci un om umblat prin lume, petrecuse unele perioade de timp la Paris, Roma și Milano. S-a căsătorit în 1937 cu o profesoară de pian. Era și el meloman și violonist amator.

În 1940 s-a creștinat în religia reformată. În același an a fost recrutat în armată și, având deja permis de conducere auto, a fost încadrat într-o unitate de transporturi. După o perioadă de instrucție de cinci luni, a fost transferat, ca evreu, într-o unitate de muncă, lucrând într-o carieră de piatră timp de o lună și jumătate, după care a fost lăsat la vatră, fără să afle din ce motiv. Tot fără să știe de ce, a fost mobilizat în aprilie 1941 ca soldat obișnuit. Începuse deja să-și țină primul jurnal. A servit ca ajutor de șofer de camion în armata ungară care a ocupat Voivodina, dar a fost demobilizat pe neașteptate după numai o lună.

A fost mobilizat din nou după două luni și ceva. Înainte de plecarea pe frontul de est și-a procurat un aparat de fotografiat. A fost tot ajutor de șofer într-o unitate care făcea transporturi în spatele frontului pe teritoriul Ucrainei și uneori până la linia frontului. Tot timpul a făcut însemnări într-un al doilea jurnal și a făcut sute de fotografii alb-negru și chiar color, ale căror negative a reușit să le trimită acasă cu camarazi care mergeau în permisie. A scris despre viața de militar, operațiunile militare, peisaje, orașele distruse, contactele cu localnicii, dar și despre evrei din Ungaria deportați în Ucraina, reușind să facă

¹ Online: http://www.fonsfolyoirat.hu/szamok/documents/FONS_2019_3_honlapra.pdf.

câteva fotografii și despre ei. Aceștia au fost masacrați ulterior, lucru despre care el nu a aflat, dar a scris și despre urmele rămase după masacrarea altor mii de evrei locali. Ca și până atunci, apoi după aceea, Béla Somló a fost un om norocos. În Ucraina, prin bunăvoința comandantului său, evreii din unitate nu au fost trecuți în detașamente de muncă în care evreii erau tratați și maltratați ca niște prizonieri. A ajuns cu armata până la Krivoi Rog și la Dniepropetrovsk, fiind demobilizat în decembrie 1941. Atunci și-a încheiat al doilea jurnal.

Béla Somló a rămas civil doi ani și jumătate, până în mai 1944, când a fost mobilizat din nou, de data aceasta ca evreu, în detașament de muncă. Atunci a început să-și țină al treilea jurnal. A ajuns în apropierea orașului Bor din Serbia, unde a lucrat la construcția unei căi ferate. Scria stenografic în jurnal, dând informații detaliate, într-un stil ce dovedește că era un om spiritual, neinsistând pe ce i se întâmpla rău lui, ci mai mult despre ceea ce ajută la supraviețuire: oameni, camaraderie, umor, impresii despre natură etc. Sunt și așa în jurnal destule notații despre condițiile inumane și cruzimile militarilor care îi păzeau.

Pentru el, eliberarea de munca forțată a venit din partea partizanilor lui Tito, dar a urmat un marș epuizant de mai multe zile, până a ajuns într-o zonă din Serbia eliberată de armata sovietică. A pornit către România, a trecut prin Turnu-Severin și Lugoj, ajungând la Timișoara. Aici a fost ajutat de Comunitatea Evreilor și găzduit într-o familie. Într-un al patrulea jurnal început aici, a descris viața fericită trăită timp de patru luni și jumătate, exprimându-și bucuria și recunoștința pentru felul cum a fost primit și admirația pentru civilizația orașului. Singura umbră în acest tablou au fost câteva bombardamente ale aviației germane și deportarea șvabilor în Uniunea Sovietică. Îl mai frământa și cunoașterea faptului că evreii din Ungaria erau deportați, și gândul la soția și la mama lui, despre soarta cărora nu știa nimic.

A ajuns la Budapesta la sfârșitul lui februarie 1945, după eliberarea orașului, unde și-a regăsit tefere soția și mama. Tot atunci a încetat și scrierea ultimului său jurnal.

După 1945 a dus o viață relativ normală, exceptând faptul că în anii 1950 a fost nevoit să presteze numai munci manuale din cauza originii sale sociale „nesănătoase”, și a fost urmărit de poliția politică, din fericire fără consecințe. Ulterior a lucrat și în posturi mai potrivite cu pregătirea lui. În anii 1980 a scris un text de 208 pagini, dactilografiind și completând cele patru jurnale scrise cu stenografie pe carnete. Aceste pagini și două carnete au ajuns la Arhiva de Istorie Militară, dar nu au fost publicate, în afară de fragmentele din jurnalul de la Bor și cel de la Timișoara din studiul recent al lui Tamás Csapody. Peste 500 de fotografii de-ale lui au ajuns la aceeași arhivă și la Muzeul Național Ungar,

fiind documente deosebit de prețioase, din care unele au apărut în publicații. A avut și încercări literare, publicând pe cheltuiala proprie două volume de aforisme în anii 1990. I s-au păstrat și două nuvele în manuscris. A încetat din viață în 2002, la vârsta de 99 de ani, fiind înmormântat într-un cimitir evreiesc.

Béla Somló la Timișoara

Pentru timișoreni în general, și pentru evreii din Timișoara în special poate fi interesantă mărturia emoționantă a lui Béla Somló despre perioada petrecută la Timișoara, așa cum reiese din fragmentele de jurnal traduse mai jos.

Timișoara, 19 octombrie 1944, joi

M-am trezit după un somn adânc, fără vise, în două fotolii alăturate, în care mi-am petrecut prima noapte la Timișoara. Somnul acesta a fost, nu fără motiv, ca începutul unei vieți noi. Poate drumul de cinci zile pe jos, cu camionul, cu vaporul, cu trenul, poate primirea neașteptată, călduroasă, poate proximitatea dătătoare de siguranță a ofițerilor ruși m-a făcut să simt, chiar în mod inconștient, că începe ceva nou. [...]

Dimineață ploioasă. E surprinzător că asta nu înseamnă mersul prin noroiul gros. Agitația orașenilor bine îmbrăcați, a mașinilor, a tramvaielor este reflectată de luciul negru al trotuarelor asfaltate. Abia ieșim pe stradă, că ne și abordează mai mulți oameni. Nu le e greu să ghicească cine suntem. Ne întreabă dacă avem unde sta, unde mâncăm. Ar fi bucuroși să ne primească la prânz, la cină. Acceptăm invitația unui bărbat prietenos, cam de vârsta noastră. Ne înțelegem să-i facem o vizită chiar astăzi.

În sfârșit suntem îndrumați la biroul Joint-ului². Ieri încă nici nu știam că există așa ceva. [...] Datele care ne sunt cerute sunt primite și fără niciun act [...] După baie, cei care au o problemă de sănătate se pot prezenta la o consultație. Ni se întocmește o „Dovadă”³ în limba română. Aici se notează suma pe care o primește fiecare pe săptămână ca bani de buzunar. Oricine poate primi imediat lenjerie și poate cere haine. E ceva minunat și emoționant... Cei care o cer, pot primi și adresa unei familii care ar da cu plăcere găzduire. [...]

În timp ce discutam pe stradă, au trecut niște soldați ruși. Văzând pe haina unora steaua galbenă pe care uitaseră să și-o scoată, au strigat „Doloi s etim!” (Jos cu asta!) și le-au smuls furioși de pe ei.

20 octombrie, vineri

[...] Înainte de masă am avut multe de făcut. Într-o cofetărie ne-am înfruptat cu prăjituri minunate cu cremă de ciocolată și frișcă. [...]

² Joint (American [Jewish] Joint Distribution Committee), organizație de ajutorare a evreilor care au suferit în timpul războiului. Biroul său din Timișoara era situat într-o clădire a Comunității Evreilor de pe actuala stradă Anton Pann.

³ În limba română în original.

După masă ne-am plimbat până la Piața Dragalina. Ni se recomandase ca gazdă o familie care locuiește la numărul 154. [...]

23 octombrie, luni

Azi înainte de masă a fost un atac aerian nemțesc. [...] În oraș sunt foarte puține adăposturi antiaerene. Nu este nici în casa familiei Kerns. [...]

Vremea se face tot mai răcoroasă. [...] Cei mulți din detașamentele de muncă nevoiți să rămână aici fac deja parte din peisajul citadin. Pe cei mai mulți îi uniformizează scurta Loden verde închis primită de la Joint. [...]

Mi-e greu să rezist la tentația dulciurilor. Iarăși am mâncat cinci prăjituri de cofetărie și două porții de frișcă. Înainte de prânz mai luăm o bere la cafeneaua Bulevard. Băieții au adus vestea că cei din detașamentele de muncă pornite primele din Bor au fost executați în Bacica⁶. [...]

24 octombrie, marți

Zilele trec și posibilitatea plecării spre casă se tot îndepărtează. Înaintarea către Budapesta s-a încetinit, chiar a încetat. În același timp, despre oraș umblă zvonuri zguduitoare.

Iar aici e doar mâncare toată ziua, plimbări, vizite, cofetărie, bere. [...]

În fața casei noastre, pe toată lungimea pieței e o piață de alimente. Dar ce piață! Nu pot pleca de acasă fără să mă plimb în tot lungul ei. Abia dacă există astăzi în Europa, poate cu excepția celor câteva țări neutre, vreun colț unde să se etaleze o asemenea bunăstare de timp de pace, chiar și acum, după o ocupație germană și una rusească. [...]

26 octombrie, joi

Înainte de masă din nou cofetărie și irezistibilele prăjituri cu frișcă. La amiază ne întâlnim cu băieții la cafeneaua Bulevard. [...]

Cu camarazii discutăm despre cât de multe limbi se vorbesc la Timișoara. În afară de români, sunt mulți șvabi, sârbi și este și un cartier locuit mai mult de slovaci. Între ei, toți vorbesc numai pe limbile lor. Ungurește știu aproape toți, generația nemaghiară mai în vârstă și evreii cu siguranță. [...] În familiile evreiești, limba maternă este maghiara. Bibliotecile lor mari sunt pline de clasici maghiari, în ediții de lux. În aceste familii se vorbesc la fel toate cele trei limbi⁷, iar tinerii învață franceza. Între ei vorbesc ungurește, deci nu numai de dragul nostru! [...]

Lipsa siguranței publice se datorează mai ales faptului că nu este niciunde iluminat public. Victimele acestui fapt sunt nu numai portofelele, ceasurile de mână, hainele de piele, ci de multe ori și persoanele. Zvonurile îi bănuiesc pe soldații ruși. Dar în multe cazuri se adevărește că e vorba de delincvenți de rând. [...]

27 octombrie, vineri

⁴ În prezent, bulevardul General Ion Dragalina, nr. 15.

⁵ Nume probabil fictiv al familiei la care a locuit Béla Somló.

⁶ Regiune în cea mai mare parte în Serbia. În drum spre Ungaria, în localitatea Červenka au fost uciși circa 1000 din cei de la Bor.

⁷ Maghiara, româna și germana.

Ne întâlnim cu băieții în fiecare zi. Toți vorbesc cu entuziasm despre gazdele lor, despre ospitalitatea, curtoazia acestora. Se pare că, așa precum în laptele prins fiecare părticică ajunge la locul ei după greutatea ei specifică, tot așa și cei din Bor și-au găsit locuința provizorie corespunzător centrelor lor de interes, gradului lor de cultură, dispoziției lor sufletești. [...]

Azi am fost la sinagogă, la serviciul divin de vineri seara.

28 octombrie, sâmbătă

S-a răspândit vestea că pe noi vor să ne interneze. Unii au hotărât de îndată să plece spre Szeged, Hódmezővásárhely sau Debrecen, deși despre locurile astea se aud multe lucruri rele. [...] Pe când Timișoara e un oraș modern care, în afară de atacuri aeriene, a fost scutit de lupte, și în care viața se întoarce rapid. Există viață de afaceri, cinema și spectacole la Operă. Ușile tramvaielor se deschid și se închid automat, *firobusul*⁸ lunecă fără zgomot, WC-ul public este în subteran și sunt multe femei divorțate. Felul în care ne-a primit populația – nu numai evreii! – pe noi, refugiații înfomețați, zdrențăroși și epuizați – este ceva de vis. A existat o adevărată concurență pentru noi, și familia care nu avea încă un refugiat din Bor, se simțea jignită în orgoliul ei. Ne îndoapă cu mâncare, ne îmbracă, ne dau bani, sunt buni și drăguți cu noi – ceva de neuitat. Doar despre asta vorbim cu toții când ne întâlnim. Nu ne oferă numai bunurile lor materiale, ci și iubirea și încrederea lor, ne primesc în căminele lor, în cercurile lor familiale, împart cu noi distracțiile, bucuriile, uneori grijile lor. [...]

30 octombrie, luni

Pe latura pieței unde se află casa noastră este un magazin de instrumente muzicale. Se vând și discuri, și cărți. Am intrat să arunc o privire și a venit vorba că așa cânta la vioară dacă așa avea. Mi-au dat imediat una împrumut, și mi-au oferit și partituri, cu condiția să le duc înapoi când mă voi fi săturat de ele. [...]

[...] Ne-am dus la Operă. Am văzut și ascultat *Traviata*, ceea ce ne-a picat foarte bine. Nici prin gând nu ne-a trecut să criticăm ceva. Sala era plină de militari ruși. Localnicii deocamdată nu prea frecventează Opera. [...]

31 octombrie, marți

[...] Toată lumea știe că la Timișoara [...] e riscant să umbli pe stradă după ce se întunecă. Totuși, proprietarul unei haine de piele abia folosite [...] se grăbea spre casă pe la ora 9 nu departe de Operă. Un individ în uniformă ieșit de sub o poartă clătinându-se pe picioare l-a apucat de piept și, țipând într-o limbă „străină”, a smuls haina de piele de pe el. După aceea, fiindcă era burniță, i-a aruncat victimei sale impermeabilul de piele sintetică pe care o purta pe braț, și s-a îndepărtat mormăind ceva. Omul a îmbrăcat impermeabilul primit drept slabă despăgubire și, băgând mâna în buzunar – minune! – a dat de o grămadă de ceasuri, inele, coliere și mai cine știe ce, și atunci a luat-o la goană spre casă. [...]

Se mai spune că azi-noapte au căzut 120 de bombe pe oraș. Atacurile aeriene nemțești au făcut deja cincizeci de morți. Acum se iau din nou în serios

⁸ Denumirea dată de timișoreni troleibusului, folosită ca atare în jurnal.

alarmele aeriene. Nici noi nu avem curent și în multe locuri nu funcționează nici telefonul. [...]

5 noiembrie, duminică

[...] În oraș e mare lipsă de produse industriale. Firește, nu există aprovizionare regulată, legală. Mărfurile care totuși se găsesc, sunt sau lucruri furate sau, în cel mai bun caz, stocuri ascunse și acum ieșite la iveală. Așa se întâmplă că ceva ce cauți degeaba într-un cartier, găsești din belșug la un magazin din altul. [...]

7 noiembrie, marți

Mă deprimă foarte tare situația de acasă. (Maică-mea are 72 de ani, abia vede cu boala ei de ochi incurabilă. Cumnatul meu e bolnav de inimă. Oare cumnata mea creștină poate ajuta pe cineva?)

În fiecare dimineață, uneori și seara, intru pentru câteva minute în bisericuța de vizavi⁹. Asta mă liniștește un pic.

29 noiembrie, miercuri

[...] Mâine rușii îi evacuează pe toți locatarii din casele de pe malul Begăi. [...] Vor instala în ele birouri de comandamente și locuințe pentru ofițeri.

22 decembrie, vineri

[...] Ieri a fost închisă Opera. Ai crede că din cauza sărbătorilor apropiate nu vor fi spectacole o vreme. Dar se vorbește că în tapițeria de pluș a scaunelor s-au aciuit în așa măsură păduchii, încât are parte de ei fiecare spectator. [...]

27 decembrie, miercuri

[...] Acum e încartiruit un căpitan rus la familia Kern. [...]

3 ianuarie 1945, miercuri

Liza, servitoarea lui tanti Matild¹⁰, a anunțat cu ochii plânși că șvabii sunt adunați, deocamdată în școli, apoi vor fi duși în Siberia. După-amiază am văzut și eu ce se întâmplă în oraș. La ferestrele școlilor se îngheșuie bărbați, strigă aparținătorilor, prietenilor care stau în stradă făcând semne cu mâna, îngheșuindu-se și încercând să strige mai tare unul ca celălalt. [...]

Doamne Dumnezeule! Nu se mai termină niciodată ticăloșia?

12 ianuarie, vineri

[...] Tot mai ține strângerea șvabilor. Se vorbește că au dus dintre ei cu mai multe trenuri. Se mai aude că cei întorși din detașamentele de muncă de pe frontul rusesc, care nu pot merge mai departe spre Budapesta și s-au îndreptat spre sud, au fost adunați și duși înapoi ca prizonieri în Rusia. [...]

13 ianuarie, sâmbătă

Maiorul¹¹ a cerut permisiunea de la tanti Matild, și a primit-o, să sărbătorească aici Anul nou rusesc cu prietenii lui. [...] Ies în antreu. Matild o

⁹ Este vorba de biserica catolică Nașterea Sfintei Fecioare Maria.

¹⁰ Doamna Kern, în familia căreia a fost găzduit la început Somló.

¹¹ Ofițerul rus încartiruit la familia Kern, avansat între timp la gradul de maior.

consolează pe Liza, care plânge. Au venit s-o ia niște polițiști români. Maiorul i-a alungat. [...]

14 ianuarie, duminică

[...] Tekla¹² m-a anunțat că pe Liza au dus-o mai înainte polițiștii.

Cel în care trăiește măcar o scânteie de simț al dreptății nu poate fi decât nefericit pe acest pământ.

18 ianuarie, joi

Concert acasă la familia Örlei. [...]

Iarnă rece, albă. Pe acoperișuri strat gros de zăpadă. Prin fereastră își varsă lumina soarele de după-amiază. Cămin confortabil, cald. Ușa cu geamuri larg deschisă face o sală din camere. Societate de cunoscuți, prietenească, atmosferă intimă și muzică... muzică... Mozart, Schubert, Schumann, cvintetul pe care l-am cântat de atâtea ori cu Magda¹³. Ce-o fi cu ea? Oare mai trăiește? O s-o mai văd vreodată? O să mai avem vreodată parte împreună de o bucurie atât de elevată și pură? Oare a meritat să nu crăp totuși la Bor? Sau să scap de groapa comună de la Červenka? Sau poate e mai bine să nu știu ce mă mai așteaptă. De ce oare am eu parte de toate astea? Iar ea poate, cine știe unde, suferă, e înfometată sau înfrigurată, e bolnavă sau... torturată?

Cât se mai pot suporta toate astea cu mintea întregă?

Sper că nu mă va lovi soarta să nu mai pot uita ce am trăit.

25 ianuarie, joi

[...] Într-una din zile a trebuit iarăși să-mi cumpăr *tuika*¹⁴ [la piață], căci stocul meu de după oglinda din salon se epuizase. [...]

23 februarie, vineri

[...] Ne-am cuibărit în vagon. [...]

Am avut timp [până la pornirea trenului] să ne dăm seama cât de mult i-am rămas datori aceluia oraș care ne-a redat vieții, ne-a dat cămin în lipsa patriei și ne-a evocat și gustul bucuriilor demult uitate. [...]

¹² Fiica altei familii din aceeași casă, la care s-a mutat Somló după ce la familia Kern a fost încartiruit ofițerul rus.

¹³ Soția lui Somló.

¹⁴ Așa transcrie Somló cuvântul „țuică”.